

ӘОЖ 82-7; 82:801.6; 82-1/-9; МҒТАР 17.07.41
<https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.06>**Ә.Д. ҚАБЫЛОВ***филология ғылымдарының кандидаты, доцент**Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті
(Қазақстан, Ақтау қ.), e-mail: adilet.kabylov@yu.edu.kz***СВЕТҚАЛИ НҰРЖАН ПОЭЗИЯСЫНЫҢ
ИДЕЯЛЫҚ-КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа. Поэзия әлеміне өзіндік мәнер-мақамымен келіп, оқырмандарының ыстық ықыласына бөленіп, қазіргі қазақ поэзиясында өзіндік орнын айқындаған көрнекті ақындардың бірі – Светқали Нұржан (Айтман). Оның өлең-жырлары мен хикая-дастандары тарихи дәуір мен қазіргі заманның сан-салалы мәселелерін ерекше көркемдік қуатпен, терең әлеуметтік философиялық астармен бейнелеп, өзіндік ой түйеді. Ақынның қоғамдық шындық пен адам болмысының терең қатпарларын ашудағы ізденістері идеялық ауқымдылығымен, поэтикалық жаңашылдығымен ерекшеленеді. Оның шығармаларынан адам жанының тереңіне бойлатар нәзік лиризммен қатар, өрелі ой мен өткір азаматтық парасатпен астасқан эпикалық сарын айқын көрініп отырады. Бұл мақалада көрнекті қазақ ақыны Светқали Нұржан поэзиясының тақырыптары, идеялық-көркемдік ерекшеліктері сараланады. Ақын өлеңдеріндегі сан-салалы тақырыптардың кең арналы көркемдік-идеялық сипатта жырлануы сөз болады. Светқали ақын поэзиясының басты концептуалдық арқауы, айнымас поэтикалық темірқазығы болып табылатын дала мен туған жер ұғымдары арқылы өріс алатын шығармаларындағы ел қамы, жұрт мұңы, ата-баба жолы, тарихи жадыға негізделген елшілдік ұраны, ұлтты сүю идеяларының өлеңдерінен көрініс табуы талданады. Ақынның қай тақырыпқа барса да ұлттық рух пен халықтық сана, қазақы салт-дәстүрге табан тірей отырып, азаматтық позициясы тұрғысынан жырлайтыны назарға алынады. Ақын өзіне ғана тән мінезі мен ой-сезімін лирикалық кейіпкеріне дарытып, сол арқылы ақындық тұлғасы көрінеді. Оқырманын үйіріп әкетіп, тақырыбын тереңнен толғайтын өзекті ой мен өмір-тіршілік шындығын көз алдына келтіретін образды сурет, құбылыс-қасиеттердің байыбына жетелеп, ұғындыра сіңіретін философиялық пайым автордың ақындық даралығын ашып, поэзиясының өзіндік ерекшелігін танытатыны нақты мысалдармен дәлелденеді.

Кілт сөздер: қазақ поэзиясы, өлең өрнегі, поэзияның идеялық нысаны, лирикалық кейіпкер, ақындық тұлға, көркемдік ерекшелік, поэма, хикая.

A.D. Kabylov*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Caspian University of Technology and Engineering
(Kazakhstan, Aktau), e-mail: adilet.kabylov@yu.edu.kz****Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Қабылов Ә.Д. Светқали Нұржан поэзиясының идеялық-көркемдік ерекшеліктері // *Ясауи университетінің хабаршысы.* – 2023. – №1 (127). – Б. 69–86. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.06>

*Cite us correctly:

Qabylov A.D. Svetqali Nurjan poeziiiasynyn ideialyq-korkemdik erekshelikteri [Ideological and Artistic Features of the Poetry of Svetkali Nurzhan] // *Iasaui universitetinin habarshysy.* – 2023. – №1(127). – B. 69–86. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.06>

Ideological and Artistic Features of the Poetry of Svetkali Nurzhan

Abstract. Svetkali Nurzhan (Aitman) is one of the outstanding poets who came to the world of poetry with their style, won the hearts of readers, determined their place in modern Kazakh poetry. His poems and stories depict various problems of the historical era and the present with a special artistic manner and deep socio-philosophical overtones and give rise to their own thoughts. The poet's desire to reveal the deep layers of social reality and human nature is distinguished by its ideological scope and poetic innovation. In addition to the subtle lyricism that penetrates deep into the human soul, epic poetry is clearly visible in his works, mixed with lofty thoughts and sharp civic wisdom. This article highlights the themes, ideological and artistic features of the poetry of the famous Kazakh poet Svetkali Nurzhan. Various themes in the poet's poems are depicted in a broad artistic and ideological manner. The poet's poetry is analyzed through the concepts of the Great Steppe and the native land, which are the main conceptual core and invariable poetic orientation of the poet's work. Whatever topic the poet approaches, it is noted that he sings from the standpoint of the national spirit and national identity, Kazakh traditions, from the point of view of his civic position. The poet brings his unique character and thoughts into his lyrical character, thereby revealing his poetic personality. On specific examples, it is proved that the images, captivating the reader and evoking the real thought and reality of life, philosophical thought, leading to deep reflection, reveal the poetic individuality of the author and show the originality of his poetry.

Keywords: Kazakh poetry, versification, ideological orientation of poetry, lyrical hero, image of the author, artistic feature, poem, epics.

А.Д. Кабылов

кандидат филологических наук, доцент

Каспийский университет технологий и инжиниринга

(Казахстан, г. Актау), e-mail: adilet.kabylov@yu.edu.kz

Идейно-художественные особенности поэзии Светкали Нуржана

Аннотация. Светкали Нуржан (Айтман) – один из выдающихся поэтов, пришедших в мир поэзии своим стилем, покоровших сердца читателей, определивших свое место в современной казахской поэзии. Его стихи и рассказы изображают различные проблемы исторической эпохи и современности с особой художественной манерой и глубоким социально-философским подтекстом и рождают собственные мысли. Стремление поэта к раскрытию глубинных пластов социальной действительности и природы человека отличается идейным размахом и поэтическим новаторством. Помимо тонкого лиризма, проникающего глубоко в человеческую душу, в его произведениях отчетливо видна эпическая поэзия, смешанная с высокими мыслями и острой гражданской мудростью. В данной статье выделяются темы, идейно-художественные особенности поэзии известного казахского поэта Светкали Нуржана. Различные темы в стихах поэта изображены в широком художественно-идеологическом ключе. Поэзия поэта анализируется через понятия Великой степи и родного края, которые являются основным концептуальным стержнем и неизменной поэтической направленностью творчества поэта. К какой бы теме ни подходил поэт, отмечается, что он воспевает с позиций национального духа и народного самосознания, казахских традиций, с точки зрения своей гражданской позиции. Поэт вносит свой неповторимый характер и мысли в свой лирический персонаж, раскрывая тем самым свою поэтическую личность. На конкретных примерах доказывается, что образы, захватывающие читателя и вызывающие в памяти реальную мысль и действительность жизни, философскую мысль, приводящую к глубокому раздумью, раскрывают поэтическую индивидуальность автора и показывают своеобразие его поэзии.

Ключевые слова: казахская поэзия, стихосложение, идейное направление поэзии, лирический герой, образ автора, художественная особенность, поэма, былины.

Кіріспе

Светқали Нұржан (Айтман) – қазіргі қазақ поэзиясының көрнекті өкілдерінің бірі. Мемлекеттік «Дарын» жастар сыйлығының (1996), халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының (2021), Махамбет, Т. Айбергенов, М. Мақатаев атындағы әдеби сыйлықтардың лауреаты, әдебиет саласы бойынша Президенттік стипендияның иегері.

Қазақ әдебиетіне сексенінші жылдары қосылған ақынның нәзік те сыршыл лирикасы мен кең тынысты дастан-хикаяларынан құралған көптеген кітаптары жарық көрген. Оның шығармалары желісі бойынша драмалық қойылымдар Қазақстанның бірнеше театрларында сахналанды.

Светқали өлең жазуға ерте жастан талап қылып, мектепте оқып жүрген кезінен-ақ балауса жырлары аудандық, облыстық және республикалық баспасөзде жарияланып тұрды. Оның ақындық қиялын ұштап, шығармашылығына шабыт берген халық әдебиетінің кәусары – ауыз әдебиетінің үлгілері, ақын-жыраулар поэзиясы мен қазақтың классикалық әдебиеті екені күмәнсіз. Топтама өлеңдері университетте оқып жүрген кезінде «Аудитория» деп аталатын студент жастардың жыр жинағына (1985) енсе, 1992 жылы өзінің алғашқы кітабы «Аруана» жарық көрді. Одан кейінгі кезеңде 3 томдық «Таң қауызын жарғанда» (2002), «Ай таранған түн» (2008), «Таңның лағыл жұлдызы» (2015), «Сарайшықтың көзесі» (2019), «Жұлдыздардың жұпары» (2019), «Өткен күздің өксігі» (2022), «Көкірегім – көне кітап» (2022) жыр жинақтарын оқырмандарына ұсынды. Ақын Европа мен Шығыс классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударуға да қомақты үлес қосып келеді: «Әулиелер әуезі» (2009), «Европа поэзиясы» (2010), «Европа классикалық поэзиясы» (2011), «Қырық хикмет» (2013), «Дәрменсіздер дәлелі» (2013), «Генрих Гейне» (2019), «Жүніс Әміре жырлары» (2021), «Түрік шайырлары» (2022), т.б.

Зерттеу әдістері

Мақалада Светқали Нұржан поэзиясының идеялық-көркемдік сипатын ашу үшін, алдымен, ақынның шығармашылық өмірбаянына шолу жасалады. Ақын жырлаған тақырыптардың идеялық-көркемдік сипаттары нақты мысалдармен дәлелденеді.

Зерттеу материалының теориялық негізіне әдебиетші ғалымдардың поэзия табиғаты туралы ой-тұжырымдары алынды. Солардың негізінде ақын жырларының ерекшеліктері талданып, әдеби-теориялық тұрғыдан зерделенді. Негізнен ақын өлеңдерінің тақырыптық-идеялық, көркемдік ерекшеліктеріне, лирикалық кейіпкер табиғатына, концептуалдық негізіне назар аударылады. Зерттеу барысында ақын поэзиясының көркемдік ерекшеліктерін танытатын, ақындық шеберлік сырын түсінуге қол жеткізетін әдеби талдау, тарихи-функционалдық, герменевтикалық, психологиялық зерттеу әдістері қолданылады.

Тарихи-функционалдық әдіс ақын өмір сүріп отырған және ол жырлаған тарихи кезеңдердің ерекшелігіне орай өлеңдерінің идеялық сипатын, тақырыптық ауқымын, ондағы заман көріністерінің сырын пайымдауға мүмкіндік береді. Психологиялық әдіс автор мен лирикалық кейіпкердің ішкі әлеміне барлау жасап, олардың күйініш-сүйінішінің сырын тануға септеседі. Герменевтикалық әдіске сүйеніп, қаламгер поэзиясының идеялық-тақырыптық мазмұнын ұғына түсеміз. Сол арқылы авторлық тұжырымдардың мәнін ұғынып, шығарма өзегінде жатқан ой арналарын танимыз. Ал салыстырмалы-тарихи әдіс С. Нұржанның өзге қаламгерлермен үндестігін, жақындығы мен ерекшеліктерін аңғаруға мүмкіндік береді. Олар сомдаған дүние бейнесінің бірегейлік сипаттары ашылады.

Талдау мен нәтижелер

Кең даланың құшағында еркін өскен ақын табиғаттың тылсым сырлары мен әсем көріністерінен жастайынан сыр тартып, сұлулық әлеміне сұқтанып өседі. Балалық шақтан халықтың қолданбалы өнері мен рухани-эстетикалық мәдениетіне қызығып, бейнелеу, ән-күй және жыршылық өнеріне жақын болады. Алайда, ақындық өнердің сиқырлы тылсымы мен қасиетті күші өнерпаздың ақыл-ойы мен жан-жүйесін тұтас баурап, болашақ бағдарын айқындай түседі. Мысалы, он алты жастағы бала ақынның:

Ақындықтың қазір мен күйін кештім,
Өлеңіммен келеді түйін шешкім.
Көктем келген, нөсерлі жанымдағы
Сезер ме екен ғажайып күйімді ешкім?! [1, 5-б.] –

деген өлең жолдарынан жас талантты баураған ақындық стихия мен өмірлік мақсатты да, табиғат пен өз сезімін астастыра отырып, соны айналасына паш етпек болған шабыттың шалқуын да аңғарамыз.

Немесе:

...Дана Абайдан Нұр алып,
От – Қасымнан,
Тұрсам деп ем ай құсап көкке асылған..
Есігінен өлеңнің енсем деп ем,
Шаңырағы шатынап, топса сынған!.. [1, 13-б.] –

деген бала арманның өмірінің өзегі, болашағының бағдары болып, бүкіл ғұмырының темірқазығына айналғанына ақынның бүгінгі биігі куә.

Қай ақын болса да, өзінің алдындағы әдебиет үлгілерінен үлгі алып, таңдаулы ақындарға еліктей жүріп жетіледі. Светқалидың шығармашылық жолында үйрену мектебі елеулі ықпал еткенмен, ол еліктеу сатысында көп бөгелген жоқ. Бірден поэзиядағы өзгеге ұқсамайтын өз мәнерін табуға ұмтылды және сергек сезімталдық мен іркілссіз ізденісінің арқасында өзінің даралық мәнерін қалыптады. Соның нәтижесінде студенттік кезінен-ақ өзіндік қолтаңбасымен оқырманының көңілінен шығып, елге кеңінен таныла бастады. Есімі студенттік ортадан да асып, өлеңсүйер қауым мен Алматының ақын-жазушылары арасына танылып, әдебиет майталмандарының жақсы бағасын алып үлгерді.

«Өнердегі бояу – белгілі бір құбылыс заңдылығын ашу. Өлеңдегі бояу – өмірдегі құбылыстан тылсым ой тауып айту, философия түйю. Ол жоқ жерде образдылық – бояулар жиынтығы ғана», – дейді ғалым Қ. Ергөбек [2, 499-б.]. Поэзия – адамзаттың рухани дүниесіндегі диалогтік қарым-қатынастың ерекше түрі. Ол – уақыт пен кеңістікті көктей өтіп, ақын мен оқырманның арасын мәңгілік жалғастырып жататын, тіні селдіремес алтын арқау. Өлең сөзді пір тұтып, поэзияның киесіне табынып өскен ақынның:

...Жатады дүние сыры алдыма кеп,
Жанарым салмағай тек қалғып әлек.
...Қараймын тал бүршігін таңда тұрып,
Бір өлең жасырынып қалды ма деп! [1, 16-б.] –

дейтін шумақтарынан дүниенің әрбір құбылысынан сыр аңдып, одан ойлы өлең түюге талпынған ақындық ынтазарлықты көреміз. Енді бір өлеңінде қазақтың қасиетті қара өлеңінің құдіретін жырлай келе:

...Айналайын, қасиеттім күй тілді,
Қайран, айым, ашқан таңғы ұйқымды! –
Қара өлеңді сүйіп енді өтермін,
Қара қыздай Сүйкімді әрі Сиқырлы! [1, 147-б.] –

деп, оны мәңгі аялап өтпекке серт береді.

Ақынның поэтикалық әлемі шалқар да өрісті, жырлаған тақырыптарының арнасы кең. Тырнақалды өлеңдерінен бастап кең дүниеге сергек қарағанын, дүние құбылыстарын

байқампаздық пен талғампаздықтың талқысынан өткізіп, ақындық көңіл-күйінің биікке самғағанын көреміз. Жастық шақ аңсары, достық пен махаббат сезімі, әсемдік пен асқақтық, мұң мен нала қабат өріліп, жас таланттың қаламынан жыр болып төгіліп, сыр болып өріліп отырады. Аз сөзге көп мағына сыйғызу, әр сөзді өз орнына жұмсау, сөз айшықтарын сәтімен қолдану, тың теңеулер мен күрделі тілдік конструкцияларды өлең мәтініне орайластырып, ұйқас пен ырғақтың үйіріліміне селкеу түсірмей толғай жырлау сияқты шеберлік қырлары барған сайын жетіле түседі.

Ақынның махаббат лирикасы да өзіндік әуенімен баурайды. Бұл тақырыптағы алғашқы өлеңдері балаң құштар көңілдің сырын жай баяндап қоймай, табиғатпен бірлікте, этнографиялық-салттық сарынмен сабақтасып, әдемі суреттілігімен ерекшеленеді:

Тұлпарым тізгінін сүзіп,
Көктемде бір келіп кеткем.
Мен сонда үздігіп күліп,
Күлкіме тұрды еріп көктем.
... Көркейіп қырқам да гүлмен,
Ғажабын танытқанда алап –
Мен жаққа Тұлпарға мінген,
Тұрғансың жабықтан қарап.., [1, 6-б.] –

дейтін нәзік өрілген лирикалық мақамында жастықтың кіршіксіз ынтазарлығын елестететін әдемі сурет бар.

Балалық пен жастық шақ, достық пен махаббат тақырыбындағы өлеңдері алғашқы жинағында көбірек көрінсе, олар рефлексиялық әсерлену, ішкі сезімді бейнелеу деңгейімен шектелмей, кейінгі жырларында да сағыныш сарынындағы ретроспективтік қалыппен өрістей түседі. Мұндай сарын кейінірек жазылған «Балалықтың бағзы жайлауы» мен «Жастықтың жазғы бағы» жырлар шоғырынан айқынырақ көрінеді.

«Досқа хат» өлеңінде:

...Жолдадым сәлем алты қаздан да,
Топтары түгел тырнадан,
Хабар жоқ. Бәлкім,
Қонып қалды ма – болып қалды ма гүлге алаң?
Еңсесі биік, Өр Алтай ұлы, көрерсің, мүмкін, сен мені,
Ең Терең құрдым – Қарағиядан
Құйын ғып қолын бұлғаған,.. [1, 12-б.] –

деп кеудені кернеген сағыныш пен арманның сазын Т.Айбергеновше шертеді. Өлеңнің көркемдік кестесіндегі психологиялық иірімдер, ассоциативтік ағындар сағыныш деген ұлы сезімнің нәзік қылын шертіп тұр. Осы шумақтың өзіндегі орайлы қолданылған қаз, тырна, гүл, құйын секілді заттық-құбылыстық айғақтар сағыныштың қаншалықты шынайылығын паш етсе, Өр Алтай мен Қарағия ойпатының шендестірілуі биіктік пен тереңдіктің баламасындай, кеңістікті көктей өтіп сағыныш боп жететін, көңілі алыстамас достықтың ғажап күшіндей әсер етеді.

Махаббат лирикасы ақын шығармашылығындағы негізгі тақырып, басты сарын болмағанмен, әйгілі «Арал қызына» цикліндегі жырларындай бүкіл шығармашылығында желі тартып отырады:

Анау жатқан Каспийдің ұлы едім мен,
Атырау ем – жаныммен, жүрегіммен.
Аралдық қыз, бір күні Арал болып,
Қол бұлғадың Дария-білегіммен,.. [1, 98-б.] –

деп басталатын ғашықтық ғазелі әп дегеннен кеңістікті-географиялық ортадан бастау алып, поэтикалық қуаты деректілік суретімен де («Картадан көр: Каспийім Аралынды Тұрған жоқ

па құшақтап алғысы кеп?!»), образдылық күшімен де («Тулап жатқан Каспий боп ақтарылып, Толтырармын бір күні арнаңды мен...») оқырманды баурап алады.

Жыр шоғыры ессіз ғашық жардың түрлі сәттердегі, өңі мен түсінде көргендері мен басынан кешкендерін лириканың нәзік қылымен сыр ғып шертеді. Поэзияда әлмисақтан жырланып келе жатқан ғашықтық мәжнүн-халді ақын өзінше жырлайды:

...Жеткізе де алмай назды айтып,
Тағатын едім сөзге мін –
Тамып бір түсе жаздайтын
Қос жұлдыз сынды көздерің...
Жұлдызы тамып көкбет түн,
Шапағы жанды шарпыды.
Ақыры жынды боп кеттім,
Перінің ұрып салқыны.
Көзімді байлап жат дуаң,
Жүргенде санам айықпай –
Сұңқ етіп түнде Аққу-ән,
Жоғалды сіңіп ғайыпқа-ай!
Сен боп қал перім – көрмеген,
Ізіңе, мейлі, гүл егем. –
Сондағы дерттен емдеген
Ішірткім еді бұл Өлең!.. [1, 115-б.]

Махаббаттан басталып, парасатқа ұласатын поэзияның қасиетті миссиясы мен жасампаз өрісі Светқали жырларында шырқау биікке құлаш ұрады. «Махаббат», «сүйіспеншілік» ұғымдары енді шектеулі аядан шығып, ұлы арнаға – ел мен жерге, ұлтқа, ана тіліне, ата-баба жолы мен азаматтық парызға деген махаббатқа ұласып, «Адамзаттық бәрі – бауырым» дейтін Абай айтқан деңгейге көтеріледі.

«Лирика әуелгі кезде лираның сүйемелдеуімен айтылатын ән болды. Қазіргі кезде ол – бір адамның ойы мен сезімін білдіретін қысқа өлеңнің түрі. Бұл санаттағы лирикалық поэзияның бәрі бірдей драмалық лирикаға келе бермейді» [3, 48-б.]. Алайда, «лирика осы шақтағы оқиға, айтылу уақытымен үндес келетін монолог болғандықтан ол, әсіресе модернистік поэзияда, лиризмге балама көзқарасты да білдіреді» [4, 12-б.]. Лирикалық өлең, әдетте, ішкі ғаламның эмоциональдық сезімін бейнелеп, сол шақтың күйін шерткенімен, оның тылсым астарында өткен замандарға да, тіпті келер шаққа да тән болатын өмір-тіршіліктің мәселелері жатады. Лириканың астарынан эпос пен драманың да элементтерін кездестіреміз. Поэзияның уақыт пен кеңістіктің ырқына бағынбай, оқырман ой-санасының сан қатпар қалтарыстарына сәуле түсіретін ғажайып қасиеті де осында. Ақынның шалқар көңілі мен жүйрік қиялы адам ойы жете алатын ғарыш-шалғайларды шарлап, ұшқыр ойы мен шебер тілі арқылы жүрек тебіrentетін ғажайып жыр жолдарын дүниеге әкеледі.

Ақынды қалыптастыратын орта туған жер екендігінде ешкімнің күмәні болмаса керек. Шыр етіп дүниеге келгеннен ауасын жұтып, «кіндік кесіп, кір жуған», қаз тұрып, атқа мінген атажұрттың ақын жанына әсер етпеуі мүмкін бе!? Тарихы терең, дәстүрі бай ақындар мен батырлар мекені Маңғыстауда туып-өсіп, ат жалын тартып мінгеннен туған жердің тау-тасын аралай жүріп, аңыз-шежіресі мен өлең-жырына қанығып өскен ақынның бүкіл болмысы осы мекеннің топырағынан жаратылып, бүкіл Қазақ Еліне деген ақжарма көңілі мен арынды поэзиясынан көрінеді.

Ақын «Дала» деген өлеңінде:

Баяғы бір ән, баяны күмән бұл қырлар.
Бағыштап барын бұлбұлдар, бетін бұрды ұлдар.
Байқағыш болсаң, баба даланың бойында
Бітіп болмайтын бір сағыныш пен бір мұң бар.

Бөкен сағымдар боз желкеніндей өлкенің,
Бұйра толқынды шағылдар – бітпес ертегім.
...Бұл дала маған ұқсап барады бір түрлі...

Болмаспын, сірә, далама тартсам мен тегін! [1, 11-б.] –

деп сайын сахара, ұлы даланың бойынан байқаған мұңы мен сағынышын толғап, соның астарынан шежіре тартып, сыр іздеп, бара-бара сол даласы мен ақындық болмысының ұқсастығын аңдаған ақын бүкіл шығармашылық ғұмырын соған арнап келеді.

«Төбелер» деген өлеңінде ақын дала төсіндегі төбелерге қарап тұрып, тарихтың тереңіне ой жүгіртеді, халық батырлары Ер Досан мен Құлбарақты, Ақтан ақынды есіне алады. Осы төбелерден солардың бір дерегі шығардай телміре қарайды. Бұл – тарихи оқиғалар мен тұлғаларды ұмытпай жадында сақтап қалатын дала-төбелердің шежірешілдік-жылнамашылдық болмысын еске салып тұр:

...Қарайды тас төбемнен жымыып күн,
Мен болсам жанарыма мұң ұйыттым:
Астында не құпия бар екен, – деп,
Татыққан тарғыл тасты кіл үйіктің?..
Жатқандай астарында бір үн бұғып,
Төбелер томсырайған сырын бүгіп.
Ұқтырмас мәңгі, бәлкім, қояды тек
Қиялды сан қияға ұрындырып... [1, 8-б.]

Дала – Светқали ақын поэзиясының басты концептуалдық арқауы, айнымас поэтикалық темірқазығы. Шығармаларындағы негізгі сарын ел қамы, жұрт мұңы, ата-баба жолы, тарихи жадыға негізделген елшілдік болса, солардың бәрі осы ұлы далаға деген махаббаттан бастау алып отырады. Мәңгілікпен үнсіз үйлесім тапқан қасиетті атамекеннің әрбір тауы мен тасы, белесі мен беткейі, өзені мен көлі, сол далада қарауытқан сағаналар мен қорғандар, молалар мен қорымдар, балбалдар мен құлпытастар – бәрі-бәрі тылсымына сиқырлы сыр түйіп, ішкі әлемін ашып көретін зерделі ұрпағын күтіп жатқан жұмбақ нысандар. Ақын жаны сол жұмбақты шешуге құштар. Дәйім сол даламен сырласып, қойнауына бүккен тарихи оқиғалардың сілемдерін тауып, сырын білуге талпынады («Қайран Далам, Мендегі ұқшы мұңды, Ұқ сырымды, Жаным бар тіксінүлі – Сенен мейір дәмәтiп келгенiмде, Қоя тұрсаң қайтедi сыпсыңыңды...»); бүгінгі жайына көз тастап, замананың жайына налиды:

...Бабатүкті боз дала, көгесем қыр,
Можап қапты жел мүжіп көне кеңгір.
Тапқан шақта бабамыз жаудан жазым, –
Көзде кеткен ең соңғы елес ең бір.

Кемиек құм шығарса кемсиген үн,
Замананың болжаймын керсигенін.
Келген сайын қия алмай жылап кетем,
Мен де сені бабамнан кем сүймедім... [5, 231-б.]

Ал, «Бабалар қазған үңгірде» өлеңінде ертегілер еліндегідей үңгірді аралап, сол жерден тарихтың бір белгісін табам ба деп аласұрған лирикалық кейіпкердің мазасыз кейпін көреміз:

...Мен қанағат табар едім, батыр бабам ұстаған
Қылыш емес, табылса егер бір сынығы күректің..
Бағы Заман – кара үңгірдей құпиясы қатталған. –
Құпиямен тілдесуге тайсақтайды көп талғам.

Үңгірлерге үңілемін кітапхана – тауға кеп,
Делқұлылау тарихшыдай архивті ақтарған... [1, 37-б.]

Белгілі неміс философы Ф.Ницше: «Ақынның образдары – ақыннан өзге ешкім де емес, тек бұл оның өлеңінде әртүрлі пішіндегі объективті тұрпаты ғана, сондықтан ол осынау ұлы әлемнің тұтасы ретінде «мен» деп сөйлеуге толық хақысы бар...», – дейді [6, 286-б.]. Жалпы шығармашылығында ақын кең даласын армандай шарлап, алдынан шыққан кез-келген ізден жол таппақ болып, тарихтың сілемдерінен рухани қазына іздеген жокшыдай көрінеді. «Із туралы» деген өлеңінде лирикалық кейіпкер:

...Тығылған шақта ай бұлтқа
Тура бір жолды іздеп ем.
Тұрмын сан тарам айрықта,
Түсейін қайсы ізге мен?
... Жә, жетер! Тұрмын жүргелі,
Жырақта әлсіз жануда от.
Қозғалу керек ілгері,
Бір ізде тұрып қалу жоқ!.. [1, 23-б.] –

дей келе, өмірде де өзінің өнерпаздық жолын тауып, жырымен халқына қызмет етпек болған арманды ойын жеткізеді:

Салса ізін ертең алтын күн
Алтын гүл өскен бағыма —
Жетейін деп ем
Халқымның
Жырменен жаны, жадына...
Емес қой ізге жарлы дүз,
Жер барда жатар тепкі жеп:
Бұл ғаламдағы барлық із
Айналсын жолға деп тілеп!.. [1, 37-б.]

С. Нұржан өлеңдерінде даламен қатар кеңінен қолданылатын сол даланың адал перзенттері, тарихи жадының сақтаушылары мен жеткізушілері, ата-бабадан келе жатқан ұрпақтар сабақтастығының алтын көмбесі – аға ұрпақ өкілдерінің орны үлкен. Осы бір ардақты буынды жырлағанда, ол тарихпен тілдескендей, кешегі күнмен көріскендей керім күй кешіп, парыз, аманат, жауапкершілік тұрғысынан ерекше шабытпен абызша толғайды. Аузы дуалы, көкірегі көмбе, салт-дәстүр мен ән-күйді, жыр-шежірені сақтаушы қасиетті «шалдар» образына ақын әр кез қайта айналып соғып отырады. Мысалы, «Шалдарды сағыну» деген жыр шоғырында туған өлкесі Маңғыстаудың шалдарын сағына еске алады.

Жетелеп жолдың торабы,
Маңғыстау жаққа барсандар. –
Құдайдай күтіп алады,
Ақ шұнақ шалдар, сары шалдар,.. [1, 48-б.] –

деп басталатын бұл жырда ауыл қарттарының жиынтық образы сомдалған. Тұла бойында заманалардың жыры мен сыры хатталған – «тірі хаттарға» поэтикалық мінездеме береді:

...Есіне өткен кезді алса,
Аруана-қарттар боздайды.
Жетпеген бізге сөз болса –
Жеті атасынан қозғайды.
Желбіреп күміс сақалы
Сайрайды Абыз Атадай.
Ширылып шыққан мақалы –
Алшы боп түскен сақадай.
Ой салып қапы тұстарға,
Бағыштар небір ерге өлең.

Жалмауға келген дұшпанға
Ақырып қылыш сермеген... [1, 49-б.]

«Лирикалық поэзия – барлық кезде ақынның тек өзі мен өзінің сезімдері туралы ғана әңгімесі емес, ол сондай-ақ лирикалық субъектінің заттар мен құбылыстарға деген ашық көзқарасы, берген бағасы. Поэтикалық сөз өзі қамтыған нәрсенің бәрін де үздіксіз бағалап отырады – бұл құндылықтарды бағалаудың сөзі» [7, 8-б.], – деп Л. Гинзбург айтқандай, ақындық пайым – азаматтық поэзияның өзегі. Айтман ақын қай тақырыпқа қалам сілтесе де, ұлттық рух пен халықтық сана, қазақы салт-дәстүрге табан тірей отырып, азаматтық позициясы тұрғысынан жырлайды. Ақын өзіне ғана тән мінезі мен ой-сезімін лирикалық кейіпкеріне дарытып, сол арқылы ақындық тұлғасы көрінеді. Өмір-тіршіліктің түрлі жағдайларындағы ақын жүректің бұлқынысы мен құлшынысы, қуанышы мен күрсінісі, махаббат пен жабығу, сенім мен сезік, пайым мен парасат секілді әр алуан халдердің бейнеленуінен ақындық ерекшелігі танылады. Ақын нені жырласа да, өлеңінің сиқырлы күші өз иіріміне тартып әкетеді. Оқырманын бейжай қалдырмай, тереңнен толғайтын өзекті ой да, өмір-тіршілік көріністерін қалтқысыз елестетіп, көз алдыға келтіретін образды сурет те, құбылыс-қасиеттердің байыбына жетелеп, ұғындыра түсетін философиялық пайым да автордың ақындық даралығын ашып, иіріміне тарта түседі.

«Светқали поэтикасының басты ерекшелігінің бірі – оның шығармашылығындағы философиялық ой мен сырдың қатар жүруі. Ақын өзі көрген, өзі таныған өмір құбылыстарына әрдайым өзінше баға беріп, оның мәні мен мазмұнынан сыр түюге тырысады. Мына өмір бізге не үшін берілді, осынау кеңістіктегі адамның міндеті мен мұраты не деген мәңгілік сауалдарға жауап іздейді. Адамның рухани болмысының терең қатпарларын ашып, оған ғасырлар бойы сақталып келе жатқан қазақы ұғым, ұлттық таным тұрғысынан баға береді», – деп жазады ол туралы Ж. Мәмбетов [8, 160-б.].

Қазақтың салт-санасы мен ұлттық дәстүрі ақынның өлең-жырларының өзегіндегі қайнап жатқан, буырқанған шабыттың қайнар көзі болып келеді. Мысалы, көшпелі елдің тұрмысы мен шаруашылығының тірегі – төрт түлік, әсіресе ер қанаты саналатын жылқы мен маң даланың орны бөлек киелі жануары түйенің образдары айрықша жырланады. «Асау жуасыту», «Қашағандар», «Тұлпар», «Жылқы ауылдағы қысқы түн», «Жылқы ауылда жазғы түн», «Құлын», «Бәйгіде», т.б. өлеңдерінде жылқы малын түрлі аспектіден қарастырып, жан-жақты бейнелейді. Мысалы, «Бәйгіде» өлеңін тұтас оқып көрелік:

Осы екен ғой, дариға-ай, тұлпар деген! –
Жарысты тек тұлпармен іңкәр-белең.
Құртар ма екен төзімді бойымдағы,
Бұрқанды өлең,
Кеудемді жыртар деп ем!
Кейде күліп шыққанмен сөйлеп алдан,
Неге қатал болады кейде жалған? –
Шаңын жұтып шарасыз тұрып қалдым,
Сынық қанат қасқалдақ – бейбақ арман.
Арманымнан алғаным бөлек пе едің? –
Бөлек демің, ей, тағдыр, – керек дедім.
Алмауыттың артында шаң қауып Мұң –
Келіп кетті-ай соңынан дедектегім! ...
Дүлділдерін бәз дала көксеулі екен,
Көтеріліп тұрған жоқ өкшем бекер!
Бұлындаған сағымға мен де ендеше
Жете жаздап... жете алмай өтсем бе екен?! [1, 22-б.]

Осы шағын өлеңнің бойында бәйгеге қосылған тұлпардың шабысы мен лирикалық кейіпкер көңілінің шарықтауын сабақтастыра толғаған ширыққан динамика бар. Жай ширығу емес, дүниеге өлең әкелеріндегі ақын көңілінің шарықтауы, шабыттың шалқуы! Бұл жерде автор ақындық стихияның бір қырын – шығармашылық үдерістің бастауын, нақты оқиғаға байланысты туындайтын көңіл-күйдің аужайын, өмірдің өнерге айналуындағы қозғаушы күштің динамикасын көрсетіп тұр. Лирикалық кейіпкердің психологиялық күйі арқылы оқырманның да көз алдына жанды сурет елестеп, тек ат шабысын қызықтау ғана емес, оның астарынан өмір – бәйгі, ақын – тұлпар ассоциацияларының мәнін пайымдауға жетелейді. Өлеңдегі «арман», «жалған», «тағдыр», «сағым» сөздерінің бәрі де көркем мәтіннен өз орнын тауып, әлеуметтік-психологиялық мән үстесе, өлеңнің басындағы «дариға-ай» сөзі туындыдағы көтеріңкі ой-сезімнің ауанына, ақындық шабыттың ширығуына нұсқайды. Шығармадағы өзекті ой, тірек сөйлем – «Дүлділдерін бәз дала көксеулі екен» – қозғалыс-жылдамдыққа негізделген тіршілік әрекетіне алып келеді. Мұнда да Дала жинақтаушы мәндегі орталық образ болып тұр.

Ал «Аруаналар» өлеңі:

Аруаналар, боздаған аруаналар! –
Адамда жоқ қасиет малда болар.
Маңғыстаудың мәңгілік ардағы олар,
Адайлардың сиынар әруағы олар...
Шайнаса да арттағы тайлақты ерген
Шаңдақ қырдан асырып,
Жайдақ белден –
Ерге кие, жерге ие жануар деп,
Үш қиянға бабамыз айдап келген... [1, 76-б.] –

деп басталып, аруана жарықтықтың қасиетін халық өмірімен, тұрмыс-тіршілігімен сабақтастыра әдемі бейнелейді. Қанша қиындық пен қысым көрсе де мойымай, «ақ тулы Ардың белгісі», «паң даланың Аруағы» болып келе жатқан Аруананың бейнесінен талай тозақты басынан кешсе де қайыспай келе жатқан халықтың да елесін көргендей боламыз. «Өмірден боздап өтетін» төзімді де жасампаз тіршілік иесінің тағдырын көзге елестететін «дала кемесінің» образы ешкімді бейжай қалдырмайды.

Ақын жырларының мазмұндық-идеялық болмысы мен көркемдік-құрылымдық кестесі жарасым тауып, «тас бұлақтың суындай» келісті қалпымен танылады. Не нәрсені болса да сырттай қызықтамай, тереңнен толғап, астарынан мән іздейтін ақын мазмұн мен форманы орайластыра отырып, өлең өзегінен философиялық түйін шығарады. Ақын философиясы әлеуметтік ойдың катализаторы іспетті. Ол тарих тағылымы, адам жанының жұмбағы, табиғат сырлары, қоғамдық құбылыстар секілді мәңгілік тақырыптардың аясынан көп адам байқай бермейтін жайларды ақынның нәзік жүрегі сезіп, ақыл-ойы пайымдап, үздіксіз ізденістерінің нәтижесінде көзі жеткен тұжырымдарды поэзияның шыншыл да сыршыл өрімімен алдымызға жайып салады, көз алдымызға әкеледі, сөйтіп санамызға сәуле түсіреді. «Терең сай ішінде үркер жұлдыздай шоқталып, қызыл жақұттай жарқыраған бүлдіргендей осы жырларда небір кестелі кескіндер, торқалы теңеулер қылаң беріп отырады. Боз биенің сүтіне, қойдың майына иленген, қыл қосып құйылған, көне қорғанның берік қыш кірпішіндей сәнімен өрілген Светқалидың әр өлеңі оқырман санасында осындай бедер, өрнектерімен мөрленіп қалады», – дейді ақын өлеңдері туралы белгілі ақын Ж. Құлиев [9].

Ақын табиғатты суреттегенде де образды бейнелеуімен табиғат-ананың қайталанбас әсемдігін көз алдымызға әкеледі. Мысалы, жазғы түннің көрінісінен лирикалық кейіпкердің ішкі сезіміндегі өзгерістерді тап басып, табиғат пен адам арасындағы нәзік байланыстарды егіздей суреттегенін көреміз:

...Шашылғандай дастарханға кіл тары –
Сансыз жұлдыз.

Құсжолы – ұнның ұнтағы.
Тау-шопан қыз шапақ-қырықтығымен
Ай мүйізді
Серке-бұлтты қырқады.
Құба талмен тілдескенде тұт ымдап,
Тамырымнан от жүгірді лыпылдап.
Сезімдерім,
Жарып қалсам кеудемді,
Жұлдыздардай тұрған шығар жыпырлап?! [1, 21-б.]

Ал «Күзгі түн көріністерінде» аспан мен жердің көріністерін кейіптеу арқылы ұлттық ұғымға сай теңеу, метафоралармен әр нәрсені, құбылысты өз орнына қойып, келістіре суреттейді:

...Ақтарылған айрандай
Бұлтты арай шарпыды.
Алтынменен шайғандай
Айдың да оңған жалтылы.
Тулақ-жерді қақты кім,
Селдір тұман шаңытқан.
...Жұлдыздар да тап бүгін
Көз қысудан жалыққан.
Қойшы-жел жүр бұлтты айдап,
Теңізден бұлт су ішіп...
Шөп басында шық қайнап,
Жатыр көкке буы ұшып... [1, 31-б.]

Табиғат құбылыстарын айшықты образдарға орап, әрқайсысының ерекшеліктерін, қимыл-қозғалысы мен көрініс-құбылысын жандандыра бейнелей келе, төбеде қалықтаған қайтқан құстарды ақын көңілінен шыққан лебізді жырды жазға айтып баруға асыққан сәлемшіге теңейді.

Өлең жазудың қыр-сырын терең меңгерген ақын оңтайлы формаға құрылған шымыр ұйқас, көркем образ, көрнекті айшықтаулар мен құбылтулар арқылы өлеңнің нәшін келтіріп, өз мәнеріне тән бірегей көркем әлемді көз алдымызға әкеледі. Оның поэзиясында туған халқының дүниетанымы, этнографиясы, салт-санасы, ұлттық ерекшеліктері, арғы-бергі тарихы мен тағдырының терең іздері жатыр. Кеңестік билік кезінде ана тілінен айырылып, ашаршылық пен репрессия секілді небір зұлматтарды басынан кешіріп, ұлт ретінде жойылып кете жаздаған қазақ халқының тағдырын шеберлікпен жырлайды.

Светқали шығармашылығының бір рухани арқауы – діни сенім, қасиетті исламның адамгершілік ұстындары. Тәуелсіздік алған жылдардан бастап ұлттық поэзиямызда діни-ағартушылық поэзияның жандана түскені белгілі. Классикалық негізі орта ғасырлардағы ислам дінінің философиялық-дидактикалық поэзиясында қалыптасып, содан бері желісі үзілмесе де, кеңестік идеологияның әсерінен теперіш көріп бәсеңсіп қалған діни-исламдық көзқарасты жырлаудың өрістей дамып, жаңа белеске көтерілуі заңды құбылыс.

Кеңестік тоталитарлық жүйенің қылышынан қан тамып, атеистік саясат қаһарына мініп тұрған сонау 1980-жылдары жазылған «Құдай туралы жырында»:

Құдай, сені жоқ деп жүр ғой адамдар,
Құдай, сені жоқ деп жүр ғой надандар
Жұдырықтай жердің тұрғындарына
Барлығыңды дәлелдеуге шамаң бар.
... Күлші, Құдай! Соған Күн мен Ай құштар,
Ай, Күнге де тор-тұзағын жайды іштар.

«Бір-бір құдай санап жүрген өздерін»

«А, Құдайлап» өліп кетсін байғұстар.., [1, 40-б.] –

деп имандылық туын көтеріп, халықтың ғасырлардан келе жатқан діни сенімін қорғап өлең жазған ақын осы қарқынынан бір сәт те босаңсыған емес. Өлеңнің финалында жер бетін дінсіз-құдайсыз, иманнан алыстаған пенделерден тазартып, адамзатты тәубеге шақыру тілегі бар.

Қазақ мәдениетінің барлық тамырына нәр дарытқан исламдық ұстын ақын-жыраулар поэзиясында берік орын алса, бүгін де жарасымды жалғастығын тауып отыр. Қазіргі поэзиямыздағы діни-исламдық дүниетанымның жырлануынан классикалық жанрлар үлгілерінің жаңғыруын көреміз. Жаратушы Алланың дара құдіреті, фәни мен бақиға жалғасқан мәңгілік өмір қозғалысының имани шарттары туралы діни-пәлсапалық сарындар мінәжаттық арнау, дұға-тілек, насихат өлеңдер түрінде көптеген ақындар поэзиясында орын алуда. Алланың құдіретін, Құранның шындығын, Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.) хақтығын ұлықтайтын өлеңдер Светқалидың шығармашылығында да молынан ұшырасады. Қожа Ахмет Яссауи ілімімен сусындаған сопылық поэзияның бүгінгі таңдағы жаңғыруына елеулі үлес қосып келе жатқан Светқали шайырдың қолтаңбасын айқын танимыз. «Жетім қозы жырында»:

...Мен де өкілі ем таянышы аз халықтың,
Жүрегіме нұры жұққан Жарықтың.
Жады жидіп, мыйы айналып, ес қаңсып,
Жетім қозым сүзгісі бар қошқарсып,
Сол Жарықты келсе өзіне танытқым.

Бер жағы – аран. Ар жағы – көр. Бағыт – түн.
Босатпайды еш көген-қайғы, қамыт-мұң.
Сан талатқан тақпай итке жабадан,
Шыққысы жоқ қанды қасапханадан –
Тақтайына жабысып ап табыттың.

...Табам ақыр дерттің емін – айласын,
Құл Қожа Ахмет, бабам Бекет, қайдасың?
Нұр тамызам – түріп тастай түнегін,
Кірді ағызам – тіліп тастай жүрегін:
«Алла – һай-лап!» –

Ұрып Хақтың қайласын!., [10, 48-б.] –

деп Аллаға мінәжат етіп, ата-бабалар рухынан медет тілейді. Ақын қолтаңбасындағы тілдің құбылған бейнелілігі мен сөз саптау тәсілдерінің мәнері діни-сопылық дүниетаныммен керім үйлесім тауып отырады. Дұға, мінәжат, уағыз немесе тәмсіл тәрізді өзіне ғана тән көркемдік тәсілдерге жүгінетін діни дискурстағы белгілі бір ұғымдар шоғырын пайдаланып, түр мен мазмұнды шебер қабыстырады. Сопы баба хикметтерінің мәнерімен:

...Құл Айт-Ман, қаңғыма енді Сүлдеге еріп,
Өтерміз бұл қапастан бірдеңе ғып;
Мүрдемді жуар ма Нұр Түрмеме еніп? –
Қапынды аш, дүниежарық, келіп қалдым!., –

деп те толғайды.

«Шын шайырда ру жоқ – ұлт болады», «Хас ақында жүз емес – ел болады» деп жырлаған ақын үшін ең маңыздысы – ел бірлігі, ұлттың ұйысуы, күллі түркінің ынтымағы. Ол елдің жікке бөлінуі мен халықтар арасындағы алауыздық пен ауажайылушылыққа жанымен қас. Қазіргі заманның қас-қабағын аңдап, жоғалтқанымыздың орнын толтыруды ойлап, даму беталысын бағамдағанда ақын көңіл көншітпейтін қулық-сұмдықтар мен елді тоқырауға ұшырататын азып-тозу белгілеріне майдан ашып, ата-баба аманаты мен арман-

мұратын алға апаратын жол іздейді. «Алтай бүрлері» жыр шоғырындағы Күлтегін қағанның басында ұлы баба рухына мұң шағып тұрған Насыр кейіпкер болып күңіренеді:

...Қашан, Бабам, оянасың күркіреп? –
Көзбен көріп тоз-тоз болған ұлтыңды,
Өлі ұйқыдан жұлып алып сілкілеп,
Берші, Баба, Құлпыңды ашар кілтіңді!

Жер бетінде қалмай мысқал адал зат,
Өтіп болдық доңыз жүрген беткейге.
Көк ТӨРІКТЕР оянбаса, Адамзат
Құртқа айналып, азып-тозып кетпей ме?..

Қаласың ба бір тіл қатпай сен маған,
Неғып тұрмын қара түнде қасыңда?!
Тілегімді берші маған,
Ер Қаған,
Бір көрінші мынау азғын ғасырға!.. [11, 119-б.]

Халықтың басынан өткен небір қиын-қыстау кезеңдердің ешқайсысы ақын назарынан тыс қалмайды. Ел тарихының көркем жылнамашысы секілді ақын жырлары XX ғасырда өткен тарихи оқиғалардың да суретін көз алдымызға әкеліп, кейіпкерлерімен сырласа отырып, ондай зауалдардың қайталанбауын тілейді. «Майдангерлермен кездесу сәтінен» атты соғыс ардагерлеріне арнау өлеңінде:

Көрмесек те төгілген солдат қанын,
Шер – шежіре бетінде қалды аттарың.
Жау жұлының әлі де мұздатардай
Солқылдатқан көшені балдақтарың.
Бұрын ойлап ошақтан Отан қамын,
Қан кешуден басталған сапарларың.
«Сап түзіндер!» деп бізге ескертердей,
Селдіреген сендердің қатарларың [1, 123-б.], –

деп қан майданнан аман оралған майдангерлердің ұрпаққа үлгі боларлық ерліктерін паш ете жырлайды.

«Алматы – 86» өлеңінде ақынның өзі де араласып, көзімен куә болған 1986 жылы Алматыда өткен желтоқсан оқиғасының картинасын жасап, қанды оқиғаның жанға салған жазылмас жарасы мен оған қатысушы жастардың ерлігін жырға қосқан:

...Желтоқсанның желі еді, ызғары еді,
Қабағында қарт таудың сыз бар еді,
Қабығында ақ талдың мұз бар еді,
Желтоқсанның желі еді, ызғары еді!
... Жылдарымды қанаты шымнан қара,
Қайда жұтып жіберді зындан – қала?
Түседі еске – еске алсам құрбанды ана,
«Туған Ел!» – деп жүрегі тұнған жара.
Туған елдің алдында – Тыр жалаңаш,
Жұлым-жұлым жыры бар, мүлде қораш,
Мұз үстінде шырқырап тұрған бала,
Желтоқсанның желі еді, ызғары еді! [12, 234-б.]

Светқали шығармашылығы – ауыз әдебиеті мен ақын-жыраулар поэзиясына табан тіреп, Абай бастаған әдеби мектептен мол сусындаған, Мағжан мен Илияс, Қасым мен Төлеген, Жүмекен мен Мұқағали секілді ақиық ақындар поэзиясынан үйрене жүріп, өзіндік

мәнерімен ілгерілеген поэзия. Онда жыраулардай ғибратқа толы төкпелік те, Махамбеттің өршілдігі де, Абайдың парасаттылығы да, Шәкәрімнің имандылық-дүниетанымы да, Төлеген мен Мұқағалидың сыршылдығы да, Жүмекен мен Қадырдың ойшылдығы да тоғысып жатады. Солардың қасиеттерін талғаммен бойға жұқтырса да қайталамайтын, ешкімге ұқсамайтын өзіндік бірегей мәнер-машығын тапқан ақын.

Өткен ғасырдың 80–90-жылдарында қазақ әдебиеті алдыңғы буын «алпысыншы жылдықтардың» дәстүрін жалғастырып, өзіндік болмысымен жарқырай көрінді. Әсіресе қазақ поэзиясы мазмұн-мәнерімен, көркемдік келісімімен жаңа биікке көтерілді. Осы кезеңде әдебиетке қосылып, өзіндік үнімен оқырманын баураған Светқалидың қатарластары да ұлттық поэзиямыздың көш басында өз орнын белгілеп үлгерді. Ғ. Жайлыбай, Б. Жақыпов, Т. Көпбаев, Ә. Қайранов, Г. Салықбаева, Ж. Әскербекқызы, С. Адай сияқты көптеген ақындардың қай-қайсысы да қазір ұлттық поэзиямыздың бір-бір биігіне айналды. Бұл буынның поэзиясында тақырып ауқымы, идеялық тереңдік пен көркемдік өрнек жаңа арнаға шықты. Әсіресе, ұлттық мәселелер кеңінен қозғалып, елдің тарихи мен салт-дәстүрі ғаламдық адамгершілік проблемалармен сабақтастырыла, жалпыадамзаттық контексте жырланып келеді. Алайда, «Ақындар бірі-біріне ұқсастығымен емес, бірі-бірінен ерекшелігімен қызықты» [13, 108-б.], – деп А. Блок жазғандай, әр қаламгердің өзіндік қолтаңба-мәнері болады десек, бұл ақындар шоғырының ішінде Светқалидың да өз жолы, өзіндік болмысы менмұндалап тұрады.

«Ақынның қаруы – тіл. Күллі құбылыстар құпиясы мен олардың сабақтастығын айтып бере алатын күш – поэзия десек, ал поэзия тілі – образды қуат пен бейнелі суреттің, сұлу ырғақ пен төгілмелі ұйқастың негізі» [14, 164-б.]. Светқалидың поэтикалық лексиконы өте бай. Бұған автордың сөздік қорының молдығы, арғы-бергі тарих-шежіреден мол хабардарлығы, жан-жақты білімдарлығы мен сұңғыла суреткерлігі көмекке келері сөзсіз. Автор шығармашылығынан орайына қарай қазақ тілінің орасан байлығын мейлінше ұтымды пайдаланатынын, қазір қолданыстан шығып қалған байырғы сөздерді белсенділікпен қолданатынын, көне түркілік және діни лексиканы да жатсынбай, кейде ұлттық ұғымға сай келетін өзіндік қолданыстарды да шығармашылықпен қиыстырып жіберетін шеберлігін көреміз. Бұл ақынның ұлттық поэтикадағы жаңашылдығының бір қырын танытса керек.

«Кез келген халықтың ұлттық поэзиясының қалыптасу, даму кезеңіне ой салғанда басы ашық бір мәселе бар. Ол – поэзиядағы ұлттық таным. Поэзиядағы ұлттық ерекшелік ақынның ұлттық мінез, ұлттық болмыс танытуынан көріне келіп, жеке-дара ұлттық тұлға образын туғызады», – дейді ғалым М. Оразбек [15, 58-б.]. Ақын шығармашылығында арнау өлеңдер мол орын алады. Елеулі еңбегімен, ерлік-болмысымен дараланып, ел тарихында өлмес із қалдырған көптеген тұлғаларға арналған жырларында олардың ұлт тарихындағы орнына баға беріп, ұмытылмас есімдерін ұлықтап, өлең сөзбен ешқашан ескірмейтін ескерткіш соғады. Мысалы, «Ер Доспамбет ағаға» толғауында:

...Айнала – қырат, төсі – кен,
Маңғыстаудың Ыстамболдан несі кем? –
Несі кемдігінің Себебі:
Ер Доспамбет ағаның
Артында қалған баланың
Шықпайтын болсын Есінен!..

Жұпар қырға төккен бок
Қисық Тақа басады ғой өктемдеп,
Сол тақаны сүрінтер
Түбір болсам өкпем жоқ! –
Ер Доспамбет ағаның
Жүрегінен кеткен Кек –
«Сіздің естен кеткенмен,

Біздің ЕСТЕН кеткен жоқ»! [8, 9-б.] –

деп ұлы жырау атасының рухымен сырласа отырып, әлі күнге дейін тарихтың ауыр сабақтары ескерілмей келе жатқанын, жалған ұран, жат таныммен сананы улап, елдің есесін жіберіп отырған отаршылдық зардаптарының жойыла қоймағанын, заманының қиын рухани ахуалын қынжыла айтып мұң шағады. «Заманның көшінен көз жазып қалмай», өркениеттің дамуына ілесу үшін шын тәуелсіздіктің, рухани еркіндіктің қажеттілігін меңзейді.

Ал «Абай ескерткіші» арнауында:

...Абай ата!
Құлағың салмасаң да,
Күнде-күнде мазанды алмасам да,
Зарымды естір құдай жоқ.
Саған келіп
Арыз айтып сергимін анда-санда.
Айғыздаса аяусыз көгімді ай, күн,
Өзегімде өксиді Елім жайлы үн...
Тас тұрпатың тұнжырап тіл қатпайды,
Ауыр білем бізден де Сенің Қайғың.., [1, 186–187-бб.] –

деп ұлы ақын өмір сүрген кезеңнің Абай жанына түсірген ауыр салмағын өз қайғысымен сабақтастыра толғайды.

«Поэзия – адам жүрегінің сәулесі ғана емес, имандылық пен ізгіліктің, азаматтық пен адамгершіліктің күретамыры, ұлттық болмыс-бітімнің айнадан көрінген дидары» [16, 121-б.]. Ақын дүниені тану мен адамның рухани әлеміне үңілу мәселесіне ерекше назар аударып, оның түрлі заңдылықтарын поэтикалық тұрғыда бейнелеуге ұмтылады. Фәни мен бақи, тарих пен қазіргі заман, рух пен нәпсі, махаббат пен ғадауат секілді толып жатқан ұғымдардың арасындағы өзара байланыстар мен қайшылықтарды ақынның айшықты майда тілімен әсерлі бейнелеп, философиялық байлам, психологиялық мән, көркемдік мәнер-мақам ұсынады.

Халықтың ұлылығы мен даналығы тілінде жататын болса, қазақтың қазіргі бір уайымы да осы тілінің жағдайына байланысты. Патшалық отаршылдық пен кешегі кеңестік тоталитарлық жүйенің қысымымен әбден тұралап, жойылуға шақ қалған қазақ тілі сөз жүзінде (заңдық тұрғыдан) мемлекеттік мәртебеге ие болса да, іс жүзінде тәуелсіздіктің отыз жылында өзінің мәртебелі тұғырына қона алмай отырғаны – соның айғағы. Ол туралы жазбаған ақын кемде-кем. Светқали ақын да «Менің тілім» өлеңінде осы бір өзекті мәселеге қынжыла отырып, арғы тарихтан тамыр тартып келе жатқан ұлы тілдің тағдырына алаңдайды. Алайда сарыуайымға салынбай, ана тілін менсінбейтін безбүйректерге оптимистік өршіл рухпен ескерте тіл қатады:

...Дертім қалың,
қашаннан Сертім мәлім,
Өзекте өшпес білесің өртім барын.
Тұран-ғалам патшасы – ұран-далам,
Мен тілінде сөйлеймін Ер Тұңғаның!

Шырақ керек көкірек мешітінде,
Құлақ керек бұл үнді есітуге.
Осы тілде гөйлеген Мәді-шәнүй,
Еділ патша сөйлеген осы тілде!

... Іріңге еріп барасың, Білімге ермей,
Жаратқанның хақ жарық нұрын көрмей!

Сорлап қалма – АҚИҚАТ ТАҢЫ АТҚАНДА,
МЕНІҢ ҰЛЫ ТІЛІМЕ ТІЛІҢ КЕЛМЕЙ!!! [8, 272-б.]

Қорытынды

«Поэзияның тарихы – лирикадан бастау алып, эпоспен аяқтайтын тарих. Тіпті модернистік, постмодернистік сана басымдық алған кезеңде де үлкен ақындардың санасынан бұл түсінік бір сәт те өшкін тартқан емес. Өнер туындысы – ақын мен тілдің көрісу мен келісуден туған тайталасындағы кездейсоқтықтың туындысы», – дейді А. Нұрғазы [17, 8-б.].

С. Нұржан – көптеген дастандар мен аңыз-хикаялар жазған ақын. Оның эпикалық кең тынысты шығармаларында тарихи оқиғаларды шымыр сюжетпен идеялық бағдарына орай ширықтыра суреттейді. Өз кезеңінің шындығы тұрғысынан ел мен жер тағдыры, азаттық үшін күрес пен адамгершілік-имандылық проблемасы нанымды көркемдік шешімін тауып отырады. Мысалы, «Еңсегей бойлы Ер Есім» дастанында XVII ғасырдағы атақты қазақ ханы Есімнің жорықтары мен жеңістерін баяндайды. «Тарғыл тағы» дастанында 1870 жылы орыс отаршылдығына қарсы шыққан Адай көтерілісі суреттеледі. «Қараған босаға қырғыны» дастаны Балуанияз бен Тұрманбет секілді адай батырларының түркпен қолымен соғыстағы жеңісіне арналса, «Хан кегі» дастаны XVIII ғасырдағы Кіші жүздің ханы Әбілқайырдың өлімі үшін Шотан бастаған адай батырларының Барақ сұлтаннан кек алуын баяндайды. Ақынның көптеген аңыз-хикаяттары («Қыз Қаламқас қазасы», «Би Мәтжанның Ешмағамбет «шайырды» қалай жазалағаны жайлы хикая», «Міскін Жүніс пен молда Қасым жайлы хикая», «Тәбриздік Шәмістің Мәуләна Румиге жыр жаздырғаны жайлы хикая», т.б.) – аңыздар мен ел аузындағы деректі әңгімелер негізінде жазылған өткен күннің сырын шертетін қызықты хикаялар.

«Көкірегім – көне кітап» деген өлеңінде:

Көкірегім – көне кітап.

Сұр тысты.

Қырық қазына, мың мағына – қыртысты.

Қиялым бар жетпіс түрге құбылған –

Көздеріңмен қарамашы бір түсті.

Оқымай-ақ отқа салма мені сен,

Керегіңе жарата алсаң – келісем.

Залым сұмнан сағың сынған налаң мен

Ауырсынған жараң болса – бөлісем., [9, 3-б.]–

деп халқының мұңы мен сырын, қуанышы мен мұратын көркем сөзбен кестелеп, ұлттық поэзиямызға толағай олжа салып келе жатқан Айтман ақын қазір ақындық дер шағында. Түріктік төркінге, қазақы болмысқа адалдық танытып, сөзді кие тұтқан, өлең-жыры мен тарих-шежіресін ұлықтайтын оқырманы оның дегдар ойлы поэзиясына ынтық. Бүкіл саналы ғұмырын ұлтының руханиятына қызмет етуге арнап келе жатқан, жауһар жырдан түйін түйіп, «қазағының қазынасын, Маңғыстауының мағынасын» түгендеп жүрген Светқали шайырдың ойлы сөз, парасатты пайымдарымен рухтанған жырларынан сусындаған оқырмандары интеллектуалды поэзияның құдіретін сезіне түседі.

...Бұл кітапқа кір жұқтырман – көрге енсем!

Түсін бұзбас жапқан шапан, берген шен.

Мұны өйткені,

Ел оқиды – әуелі,

Елден алып Жел оқиды – өлген соң., [9, 4-б.] –

деп о бастан ақындық кредосын, ғұмырлық бағдарламасын нақ айқындап алған С. Нұржан поэзиясы – ел-жұртына деген шексіз сүйіспеншіліктің поэзиясы, тарих тағылымы мен ата-баба жолын дәріптей отырып, заманының күйін толғаған ақынның азаматтық үні.

«Лирика – адамның көрінбей тұрған сұхбаттасына бағыттай, жарқын жүзбен тікелей айтылған ең жанды сөзі... лирикалық поэзиядағы мәңгілікке созылар осы шақтың лепесі деуге болады. Ол кез келген сәтті тоқтатып қоя алады. Сол сәт өткен шаққа ауыспай-ақ ғасырларға ұласады... Лирикалық поэзия мәңгілікке созылатын осы күнмен өмір сүреді» [18, 209-б.], – дегендей, Светқали поэзиясындағы лирикалық кейіпкердің толғаныстары арқылы көрінетін өршіл ұлттық рух пен азаматтық-отаншылдық сарын бүкіл шығармашылығының өзегін құрайды. Шығармаларындағы ақындық эмоция қуатты поэтикамен жасанған өзіндік көркем әлеміне алып келеді. Ақын рухани дамудың сан-салалы мәселелерін көркемдік оймен алға тарта отырып, оқырманымен сырласады, сұхбаттасады. Ақын поэзиясының көркемдігі, сыршылдығы мен ойлылығы оқырманның санасын оятып, жігерін жанитын эстетикалық қуатымен ерекшеленеді. Ұлтының терең тамырлы тарихы мен салт-дәстүріне табан тірегендіктен, ол бір сәтке де тарихи арнадан көз жазбайды. Ақынның поэтикалық пайымдаулары тарихи деректілікпен, шығармашылық интуициямен, қаламгерлік фантазиямен ұштасып, тілдік, эмоциялық тәсілдер арқылы шебер бейнеленеді. Ақын поэзиясының тартымдылығы мен танымалдығының, өміршеңдігінің сыры осында.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Нұржан С. Таң қауызын жарғанда. I том. – Алматы: Үш қиян, 2002. – 352 б.
2. Ергөбек Қ. Өлеңсөз. Қазақ өлеңі хақында. – Алматы: Ел-шежіре, 2012. – 576 б.
3. Abcarian R., Klotz M. Literature. The Human Experience Reading and Writing. Northridge, Emeriti Bedford / St. Martin's Boston New York: California State University, 2004. – 1217 p.
4. Charles Altieri. The Lyrical Impulse // Journal of literary theory. – 2017. – №11/1. – P. 12–21.
5. Нұржан С. Таң қауызын жарғанда. II том. – Алматы: Үш қиян, 2002. – 344 б.
6. Ницше Ф. Сочинение в двух томах. Том I. – М.: Мысль, 1990. – 830 с.
7. Гинзбург Л. О лирике. Второе издание. – Ленинград: Советский писатель, 1974. – 409 с.
8. Мәмбетов Ж. Светқали жырларының сәулесі // Жұлдыз. Тамыз, 2016.
9. Құлиев Ж. Құбыладан соққан қызыл жел // Қазақ үні. 3 қазан, 2022.
10. Нұржан С. Көкірегім – көне кітап. – Нұр-Сұлтан: Өрнек, 2002. – 390 б.
11. Нұржан С. Ай таранған түн. – Алматы: Жазушы, 2008. – 384 б.
12. Нұржан С. Таң қауызын жарғанда. III том. – Алматы: Үш қиян, 2002.
13. Блок А. О лирике // Блок А. О литературе. – М.: Художественная литература, 1989. – 479 с.
14. Негимов С. Шығармалары. I том. Зерттеулер. – Астана: Фолиант, 2015. – 424 б.
15. Оразбек М. Ақындық тұлға табиғаты. Зерттеу. – Астана: Фолиант, 2002. – 152 б.
16. Кеңшілікұлы А. Тұрақсыз әлемнің суреткері. Әдеби сын, эсселер. – Астана: Фолиант, 2018. – 240 б.
17. Нұрғазы А. Таным мен талғам. Сын кітабы. – Астана: Фолиант, 2018. – 240 б.
18. Кушнер А. Аполлон в снегу. Заметки на полях. – Л.: Советский писатель, 1991. – 512 с.

REFERENCES

1. Nurjan S. Tan qauyzyn jarganda. [At the down]. I tom. – Almaty: Ush qiian, 2002. – 352 b. [in Kazakh]
2. Ergobek Q. Olensoz. Qazaq oleni haqynda [The poem. About Kazakh poetry]. – Almaty: El-shejire, 2012. – 576 b. [in Kazakh]
3. Abcarian R., Klotz M. Literature. The Human Experience Reading and Writing. Northridge, Emeriti Bedford / St. Martin's Boston New York: California State University, 2004. – 1217 p.
4. Charles Altieri. The Lyrical Impulse // Journal of literary theory. – 2017. – №11/1. – P. 12–21.
5. Nurjan S. Tan qauyzyn jarganda. II tom [At the down. Volume II]. – Almaty: Ush qiian, 2002. – 344 b. [in Kazakh]
6. Nicshe F. Sochinenie v dvuh tomah. Tom I [The essay is in two volumes. Volume I]. – M.: Mysl, 1990. – 830 s. [in Russian]

7. Ginzburg L. O lirike [About the lyrics]. Vtoroe izdanie. – Leningrad: Sovetskiy pisatel, 1974. – 409 s. [in Russian]
8. Mambetov J. Svetqali jyrlarynyn saulesi [Ray of Svetkali poetry] // Juldyz. Tamyz, 2016. [in Kazakh]
9. Quliev J. Qubyladan soqqan qyzyl jel [Hot wind from Qibla] // Qazaq uni. 3 qazan, 2022. [in Kazakh]
10. Nurjan S. Kokiregim – kone kitap. [An old book in my soul] – Nur-Sultan: Ornek, 2002. – 390 b. [in Kazakh]
11. Nurjan S. Ai tarangan tun [Moonlit night]. – Almaty: Jazushy, 2008. – 384 b. [in Kazakh]
12. Nurjan S. Tan qauyzyn jarganda. III tom [At the down. Volume III]. – Almaty: Ush qiian, 2002. [in Kazakh]
13. Blok A. O lirike [About the lyrics] // Blok A. O literature [About literature]. – M.: Hudojestvennaia literatura, 1989. – 479 s. [in Russian]
14. Negimov S. Shygarmalary. I tom. Zertteuler [Works. Volume I. Research]. – Astana: Foliant, 2015. – 424 b. [in Kazakh]
15. Orazbek M. Aqyndyq tulga tabigaty. Zertteu [Poetic personality nature. Research]. – Astana: Foliant, 2002. – 152 b. [in Kazakh]
16. Kenshilikuly A. Turaqsyz alemnin suretkeri. Adebı syn, esseler [Painter of the unstable world. Literary criticism, essays]. – Astana: Foliant, 2018. – 240 b. [in Kazakh]
17. Nurgazy A. Tanym men talgam. Syn kitaby [Knowledge and taste. Book of criticism]. – Astana: Foliant, 2018. – 240 b. [in Kazakh]
18. Kushner A. Apollon v snegu. Zametki na poliah [Apollo in the snow. Notes in the margins]. – L.: Sovetskiy pisatel, 1991. [in Russian]